INTERAKTIV O‘YINLAR ORQALI 5–6 YOSHLI BOLALAR NUTQI VA LUG‘AT BOYLIGINI RIVOJLANTIRISH

Sobirov Dilfuza Sobir qizi
SHAHRISABZ DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
Magistratura bo‘limi
Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (maktabgacha ta’lim) mutaxassisligi.
MT(mag.) 1-26 guruhi 1-kurs talabasi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida interaktiv ta’limiy o‘yinlardan foydalanish orqali 5–6 yoshli bolalarning nutqini rivojlantirish, faol lug‘at boyligini oshirish hamda og‘zaki muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish masalalari yoritilgan.*

Shuningdek, interaktiv o‘yinlarning pedagogik ahamiyati, ularni mashg‘ulot jarayoniga tatbiq etish usullari, bolalarning mustaqil fikrlashi va izchil hikoya qilish qobiliyatini rivojlantirishdagi o‘rni tahlil qilingan. Maqolada tarbiyachilar tomonidan qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan amaliy o‘yin namunalari va samarali metodik tavsiyalar ham keltirilgan.

Kalit so‘zlar: *maktabgacha ta’lim, interaktiv o‘yinlar, nutqni rivojlantirish, lug‘at boyligi, didaktik o‘yinlar, og‘zaki muloqot, mustaqil fikrlash, 5–6 yoshli bolalar, ta’limiy metodlar.*

KIRISH

Bugungi kunda maktabgacha ta’lim tizimida bolalarni har tomonlama rivojlantirish, ularning mustaqil fikrlashi, erkin muloqot qilishi va o‘z fikrini ravon ifodalashiga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, 5–6 yosh davri bolaning maktab ta’limiga tayyorlanishi, nutqiy ko‘nikmalari shakllanishi va atrof-muhit haqidagi tasavvurlari kengayishida muhim bosqich hisoblanadi. Bu davrda bola nafaqat yangi so‘zlarni o‘zlashtiradi, balki ularni o‘zaro bog‘lab gap tuzish, voqealarni izchil bayon qilish, savollarga mazmunli javob berish va suhbatda faol ishtirok etishni ham o‘rganadi.

Bolaning nutqi uning tafakkuri, xotirasi, tasavvuri va ijtimoiy munosabatlari bilan chambarchas bog‘liq. Lug‘at boyligining kengligi esa bolaning o‘z fikrini aniq ifodalashi, o‘zgalarning fikrini tushunishi va turli vaziyatlarda muloqotga kirishishiga yordam beradi.

Shu sababli maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish jarayonida samarali, qiziqarli va yosh xususiyatlariga mos metodlardan foydalanish zarur.

Bunday metodlardan biri interaktiv ta’limiy o‘yinlardir. Interaktiv o‘yinlar bolani mashg‘ulotning oddiy tinglovchisi emas, balki faol ishtirokchisiga aylantiradi. Bola o‘yin davomida savollarga javob beradi, predmetlarni taqqoslaydi, yangi so‘zlarni qo‘llaydi, o‘z fikrini bildiradi va tengdoshlari bilan hamkorlik qiladi. Natijada ta’lim jarayoni qiziqarli tusolishi bilan birga, nutqiy ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun tabiiy muloqot muhiti yuzaga keladi.

1. Interaktiv ta’limiy o‘yinlarning mazmuni va pedagogik ahamiyati

Interaktiv ta’limiy o‘yinlar — bolalarni faol ishtirok etishga undaydigan, muayyan ta’limiy maqsadga yo‘naltirilgan va o‘zaro muloqot asosida tashkil etiladigan o‘yin shaklidagi pedagogik usullardir. Bunday o‘yinlarda bolalar faqat tarbiyachining ko‘rsatmalarini tinglab qolmay, balki savol beradi, javob izlaydi, tanlov qiladi, topshiriqlarni bajaradi va o‘z natijalarini namoyon etadi.

Maktabgacha ta’limda interaktiv o‘yinlardan foydalanish bolaning yoshiga mos faoliyat turini ta’limiy maqsad bilan uyg‘unlashtirish imkonini beradi. Chunki maktabgacha yoshdagi bolalar ko‘pincha bevosita harakat, kuzatish, predmetlar bilan ishlash va o‘yin orqali bilimlarni yaxshiroq o‘zlashtiradilar.

Nutqni rivojlantirishga qaratilgan interaktiv o‘yinlar quyidagi vazifalarni bajarishga xizmat qiladi:

- bolalarning faol va passiv lug‘at boyligini kengaytirish;
- predmet va hodisalarning nomlarini to‘g‘ri qo‘llashga o‘rgatish;
- predmetlarning belgilari, xususiyatlari va vazifalarini ifodalovchi so‘zlarni o‘zlashtirish;
- gaplarni grammatik jihatdan to‘g‘ri tuzish ko‘nikmasini mustahkamlash;
- savol berish va savollarga to‘liq javob qaytarishni rivojlantirish;
- mustaqil hikoya qilish, voqealarni ketma-ket bayon etish qobiliyatini shakllantirish;
- tengdoshlar bilan muloqot qilish va o‘z fikrini erkin ifodalashga rag‘batlantirish.

Shuni ta’kidlash kerakki, o‘yinning samaradorligi faqat uning qiziqarli tashkil etilishiga bog‘liq emas. Har bir o‘yin aniq nutqiy maqsadga ega bo‘lishi, bolalarning yosh imkoniyatlariga mos kelishi va ularni faol gapirishga undashi lozim.

2. 5–6 yoshli bolalar nutqi va lug‘at boyligining rivojlanish xususiyatlari

Besh-olti yoshli bolalarda nutqiy rivojlanish ancha faollashadi. Ular kundalik hayotda uchraydigan predmetlar, tabiat hodisalari, kasblar, hayvonlar, o‘simliklar va ijtimoiy munosabatlarga oid ko‘plab so‘zlarni o‘zlashtiradilar. Shu bilan birga, yangi so‘zlarni nutqda mustaqil qo‘llash, ularning ma’nosini tushunish va vaziyatga mos ishlatish ko‘nikmalari ham shakllanib boradi.

Bu yoshdagi bolalar predmetlarning tashqi ko‘rinishini tasvirlash, ularni o‘zaro taqqoslash, o‘xshash va farqli jihatlarini aniqlashga qiziqadilar. Masalan, bola olmani “qizil”,

“dumaloq”,“shirin”, “meva” kabi so‘zlar bilan ta’riflashi, uning daraxtda o‘sishini va iste’mol qilinishini tushuntirishi mumkin.

Nutqiy rivojlanish jarayonida quyidagi yo‘nalishlarga e’tibor qaratish muhim:

Lug‘at boyligini kengaytirish. Bolaga yangi predmet nomlari, harakatni bildiruvchi fe’llar, sifatlar, ravishlar va umumlashtiruvchi so‘zlarni o‘rgatish zarur. Masalan, “yurmoq”, “yugurmoq”, “sakramoq”, “sekin”, “tez”, “baland”, “past” kabi so‘zlarni turli o‘yin vaziyatlarida qo‘llash mumkin.

Grammatik jihatdan to‘g‘ri nutqni shakllantirish. Bolalarni so‘zlarni o‘zaro bog‘lash, birlik va ko‘plik shakllarini to‘g‘ri qo‘llash, sodda va mazmunan boy gaplar tuzishga o‘rgatish lozim.

Bog‘lanishli nutqni rivojlantirish. Rasmlar, ertaklar va kundalik voqealar asosida hikoya tuzish bolaning fikrlarini ketma-ket ifodalashiga yordam beradi.

Dialogik nutqni rivojlantirish. Savol-javob, rolli o‘yinlar va guruhli mashg‘ulotlar orqali suhbatni boshlash, davom ettirish, suhbatdoshni tinglash va unga mos javob qaytarish ko‘nikmalari rivojlantiriladi.

Har bir bolaning nutqiy rivojlanish sur’ati individual bo‘lishi mumkin. Shu sababli tarbiyachi bolalarning mavjud bilim va ko‘nikmalarini hisobga olib, topshiriqlarni bosqichma-bosqich murakkablashtirishi kerak.

3. Interaktiv o‘yinlar orqali lug‘at boyligini rivojlantirish metodlari

Interaktiv o‘yinlarni mashg‘ulotlarga maqsadli kiritish bolalarning yangi so‘zlarni eslab qolishi va ularni faol nutqda qo‘llashiga yordam beradi. Bunda ko‘rgazmali materiallar, predmetli rasmlar, kartochkalar, ertak qahramonlari va turli harakatli topshiriqlardan foydalanish mumkin.

3.1.“So‘zni ta’rifla” o‘yini

Ushbu o‘yin bolalarning predmet belgilarini ifodalovchi so‘zlarni o‘zlashtirishi, mantiqiy fikrlashi va mustaqil gap tuzishini rivojlantiradi. Tarbiyachi biror predmetni ko‘rsatadi yoki uning nomini aytmasdan belgilarini tasvirlaydi. Masalan: “Bu dumaloq, qizil yoki yashil bo‘lishi mumkin. Daraxtda o‘sadi va uni yeymiz. Bu nima?”

Bola “Olma” deb javob bergach, tarbiyachi undan qo‘shimcha izoh berishni so‘raydi: “Olma qanday bo‘ladi?”, “U qayerda o‘sadi?”, “Olmadan nimalar tayyorlash mumkin?”

Bu usul orqali bola nafaqat predmet nomini eslaydi, balki yangi sifat va harakat bildiruvchi so‘zlarni ham qo‘llaydi. Keyingi bosqichda bolalarning o‘zlari biror predmetni ta’riflab, tengdoshlariga topishmoq berishlari mumkin.

3.2. “Kim yoki nima ortiqcha?” o‘yini

Mazkur o‘yin bolalarda umumlashtirish, guruhlash va o‘z fikrini asoslab berish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Tarbiyachi bolalarga olma, nok, uzum va qoshiq tasvirlangan kartochkalarni ko‘rsatadi.

Bolalar orasidan ortiqcha predmetni aniqlab, sababini tushuntiradilar.

Masalan: “Qoshiq ortiqcha, chunki olma, nok va uzum mevalar, qoshiq esa idish-tovoq buyumidir”. Bu o‘yin bolalarning “mevalar”, “sabzavotlar”, “kiyimlar”, “transport vositalari”, “uy hayvonlari” kabi umumlashtiruvchi so‘zlarni o‘zlashtirishiga yordam beradi. Eng muhimi, bola faqat javobni topibgina qolmay, nima uchun shunday fikrga kelganini ham tushuntiradi.

3.3.“Rasm asosida hikoya tuz” o‘yini

Ushbu o‘yin bolalarning bog‘lanishli nutqini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Tarbiyachi bolalarga mazmunan bir-biriga bog‘liq bo‘lgan rasmlarni taqdim etadi. Masalan, bola urug‘ ekayotgani, nihol o‘sayotgani va gul ochilganini aks ettiruvchi rasmlar beriladi.

Bolalar rasmlarni ketma-ket joylashtirib, ulardagi voqealarni hikoya qiladilar. Tarbiyachi “Birinchi nima bo‘ldi?”, “Keyin nima sodir bo‘ldi?”, “Oxirida qanday natija yuz berdi?” kabi savollar bilan ularni yo‘naltiradi. Natijada bolalar voqealar ketma-ketligini tushunish, bog‘lovchi so‘zlardan foydalanish va mazmunli gaplar tuzishni mashq qiladilar.

3.4.“Sehrli xalta” o‘yini

Bu o‘yin sezgi, idrok va nutqiy faollikni birlashtiradi. Xalta ichiga turli predmetlar joylashtiriladi. Bola xaltadan bir predmetni ushlab ko‘rib, uning shakli, kattaligi yoki boshqa belgilarini taxmin qiladi. So‘ng predmetni chiqarib, nomini aytadi va uni ta’riflaydi.

Masalan: “Bu yumshoq, kichkina, dumaloq. Bu koptok”. O‘yinni murakkablashtirish uchun boladan predmetning vazifasi, undan qayerda foydalanilishi yoki qaysi guruhga mansubligini aytish so‘raladi.

3.5. “So‘z zanjiri” o‘yini

Tarbiyachi biror mavzuni tanlaydi va birinchi so‘zni aytadi. Bolalar shu mavzuga aloqador boshqa so‘zlarni navbat bilan aytadilar.

Masalan, “Bog‘” mavzusi bo‘yicha: daraxt, gul, barg, qush, meva, shox, kapalak.

Har bir bola aytilgan so‘zning ma’nosini tushunishi va imkon qadar avvalgi so‘zlarni takrorlamasligi kerak. Keyinchalik bolalardan tanlangan so‘zlardan foydalanib gap tuzish so‘raladi.

Bu o‘yin lug‘at boyligini faollashtirish, diqqatni jamlash va mavzuga oid so‘zlarni o‘zaro bog‘lashga yordam beradi.

4. Interaktiv o‘yinlar orqali dialogik va bog‘lanishli nutqni rivojlantirish

Bolaning nutqiy rivojlanishi faqat yangi so‘zlarni yodlab olish bilan cheklanmaydi. Muhim jihatlardan biri — o‘zlashtirilgan so‘zlarni kundalik muloqotda qo‘llash va fikrni izchil ifodalashdir.

Dialogik nutqni rivojlantirish uchun “Do‘kon”, “Shifokor qabulida”, “Mehmon kutish”, “Kutubxona” kabi rolli o‘yinlardan foydalanish mumkin.

Masalan, “Do‘kon” o‘yinida bir bola sotuvchi, boshqasi xaridor rolini bajaradi. Xaridor kerakli mahsulotni so‘raydi, uning rangi, kattaligi yoki narxi haqida savol beradi. Sotuvchi esa javob qaytaradi va mahsulotni taqdim etadi. Bunday mashg‘ulotlarda bolalar salomlashish, iltimos qilish, minnatdorchilik bildirish, savol berish va javob qaytarish kabi nutqiy odob ko‘nikmalarini ham o‘zlashtiradilar. Bog‘lanishli nutqni rivojlantirishda esa ertaklarni davom ettirish, hikoyaga yangi qahramon kiritish, voqealarning yakunini taxmin qilish kabi topshiriqlar samarali hisoblanadi.

Masalan, tarbiyachi ertakning bir qismini aytib beradi va bolalardan: “Sizningcha, qahramon keyin nima qiladi?”, “U nima uchun bunday qarorga keldi?”, “Siz uning o‘rnida bo‘lganingizda nima qilardingiz?” deb so‘raydi.

Bunday savollar bolalarni mustaqil fikrlashga, sabab va natijani bog‘lashga hamda o‘z fikrini dalillar bilan ifodalashga undaydi.

5. Interaktiv o‘yinlarni tashkil etishda tarbiyachining vazifalari

Interaktiv o‘yinlarning samaradorligi ko‘p jihatdan tarbiyachining metodik mahoratiga bog‘liq. O‘yinni tashkil etishda uning maqsadi, mazmuni, davomiyligi va bolalarning individual xususiyatlari hisobga olinishi kerak.Birinchidan, o‘yin aniq ta’limiy maqsad asosida tanlanishi lozim.

Masalan, yangi so‘zlarni o‘rgatish uchun predmetli rasmlar bilan ishlash, gap tuzish ko‘nikmasini mustahkamlash uchun esa rasm asosida hikoya qilish o‘yini maqsadga muvofiqdir.

Ikkinchidan, o‘yin qoidalari bolalarga sodda va tushunarli tilda izohlanishi kerak. Qoidalarni tushuntirishga ortiqcha vaqt sarflamasdan, bolalarga namuna ko‘rsatish va o‘yinni amalda boshlash tavsiya etiladi.

Uchinchidan, barcha bolalarning faol ishtiroki ta’minlanishi muhim. Faqat tez javob beradigan yoki faol bolalarga imkon berish boshqa bolalarning nutqiy faolligini cheklashi mumkin. Shu sababli navbat bilan javob berish, juftlikda ishlash va kichik guruhlarga bo‘linish usullaridan foydalanish foydalidir.

To‘rtinchidan, bolalarning javoblarini rag‘batlantirish zarur. Bola xato qilganida uni keskin tanqid qilish o‘rniga, to‘g‘ri javobni topishiga yordam beruvchi qo‘shimcha savollar berish maqsadga muvofiq. Bu bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini saqlaydi va muloqotga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.

Beshinchidan, tarbiyachi o‘yin natijalarini kuzatib borishi lozim. Bolaning yangi so‘zlarni tushunishi, ularni mustaqil qo‘llashi, gap tuzishi va suhbatda qatnashishi muntazam kuzatilsa, keyingi mashg‘ulotlarni uning ehtiyojlariga moslashtirish mumkin bo‘ladi.

6. Zamonaviy texnologiyalar va raqamli interaktiv o‘yinlardan foydalanish

Bugungi kunda maktabgacha ta’lim jarayonida an’anaviy ko‘rgazmali vositalar bilan bir qatorda raqamli ta’limiy materiallardan ham foydalanish imkoniyatlari kengaymoqda.

Interaktiv ekranlar, audioyozuvlar, animatsion tasvirlar va yoshga mos raqamli o‘yinlar mashg‘ulotlarni yanada qiziqarli tashkil etishga yordam berishi mumkin.

Masalan, bolalar ekranda hayvonlarning rasmlarini ko‘rib, ularning nomlarini aytishlari, hayvon ovozlarini tinglab, qaysi hayvonga tegishli ekanini topishlari yoki predmetlarni tegishli guruhlarga ajratishlari mumkin.

Raqamli moslashtirish o‘yinida bola hayvon tasvirini uning yashash muhiti bilan bog‘laydi. Bunda tarbiyachi “Quyon qayerda yashaydi?”, “Qushlar nima yordamida uchadi?”, “Baliq qanday harakatlanadi?” kabi savollar orqali bolaning faol nutqini rag‘batlantiradi.

Biroq texnologiya ta’limning asosiy maqsadiga aylanmasligi kerak. Raqamli o‘yinlar jonli muloqot, predmetlar bilan bevosita ishlash, ertak tinglash va harakatli mashg‘ulotlarning o‘rnini to‘liq bosa olmaydi. Ular tarbiyachining rahbarligi ostida, me’yorida va maqsadli ravishda qo‘llanilishi lozim.

Shuningdek, sun’iy intellekt vositalari tarbiyachiga muayyan mavzu bo‘yicha savollar, rasmlar asosidagi topshiriqlar, lug‘at o‘yinlari va hikoya tuzish uchun g‘oyalar tayyorlashdako‘maklashishi mumkin. Bunda tayyorlangan materiallarning bolalar yoshiga, ta’limiy maqsadga va milliy-madaniy qadriyatlarga mosligi tarbiyachi tomonidan tekshirilishi zarur.

7. Interaktiv o‘yinlar samaradorligini baholash

Bolalar nutqini rivojlantirishga qaratilgan o‘yinlarning natijadorligini aniqlash uchun faqat to‘g‘ri javoblar sonini hisoblash yetarli emas. Bolaning nutqiy faolligi va o‘zlashtirilgan bilimlarni amalda qo‘llay olishiga ham e’tibor berish lozim.

Tarbiyachi quyidagi mezonlar asosida kuzatuv olib borishi mumkin:

- **Lug‘at boyligi:** bola yangi so‘zlarni tushunadimi va ularni mustaqil nutqida ishlata oladimi?
- **Gap tuzish:** bola so‘zlarni o‘zaro bog‘lab, mazmunli gaplar tuza oladimi?
- **Dialogik nutq:** bola savol bera oladimi, savollarga javob qaytaradimi va suhbatni davom ettiradimi?
- **Bog‘lanishli nutq:** bola rasm yoki voqea asosida izchil hikoya tuza oladimi?
- **Nutqiy mustaqillik:** bola o‘z fikrini kattalarning doimiy yordamisiz ifodalashga harakat qiladimi?
- **Muloqot madaniyati:** bola suhbatdoshini tinglaydimi, navbat kutadimi va o‘z fikrini tushunarli bayon qiladimi?

Kuzatuv natijalari asosida bolaga mos individual topshiriqlar belgilanadi. Masalan, predmet
nomlarini biladigan, lekin ularni ta’riflashda qiynaladigan bolaga sifat bildiruvchi so‘zlar bilan ishlashga mo‘ljallangan o‘yinlar beriladi. Hikoya qilishda qiynaladigan bolaga esa ketma-ket rasmlar, tayanch so‘zlar va yo‘naltiruvchi savollar yordamida ko‘mak ko‘rsatiladi.

Baholash jarayoni bolalarni bir-biri bilan taqqoslash yoki ularni jazolash uchun emas, balki har bir bolaning rivojlanishidagi ijobiy o‘zgarishlarni aniqlash va keyingi ta’limiy ishlarni rejalashtirish uchun xizmat qilishi kerak.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, interaktiv ta’limiy o‘yinlar 5–6 yoshli bolalarning nutqi va lug‘at boyligini rivojlantirishda muhim pedagogik vositalardan biri hisoblanadi. Ular bolalarning yangi so‘zlarni o‘zlashtirishi, gap tuzishi, savol-javobda qatnashishi, mustaqil fikrlashi va o‘z fikrini izchil bayon qilishiga qulay sharoit yaratadi.

Interaktiv o‘yinlarning asosiy afzalligi shundaki, bola bilimni tayyor shaklda qabul qilish bilan cheklanmaydi, balki o‘yin davomida uni amalda qo‘llaydi. “So‘zni ta’rifla”, “Kim yoki nima ortiqcha?”, “Sehrli xalta”, “So‘z zanjiri”, rolli o‘yinlar va rasm asosida hikoya tuzish kabi mashg‘ulotlar lug‘at boyligini kengaytirish bilan birga, bolalarning mantiqiy tafakkuri, xotirasi va muloqot ko‘nikmalarini ham rivojlantirishga xizmat qiladi.

Bunday o‘yinlarni samarali tashkil etish uchun tarbiyachi aniq maqsad belgilashi, bolalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olishi, barcha ishtirokchilarga gapirish imkoniyatini yaratishi hamda ularni doimiy rag‘batlantirib borishi zarur. An’anaviy didaktik vositalar, jonli suhbatlar va zamonaviy raqamli materiallarning oqilona uyg‘unligi esa ta’lim jarayonining mazmunini boyitadi.

Eng muhimi, bolaning nutqiy rivojlanishi muntazam muloqot, mehr, sabr-toqat va izchil pedagogik yondashuvni talab qiladi. Har kuni tashkil etiladigan mazmunli suhbatlar va maqsadli o‘yinlar bolalarning so‘z boyligini kengaytirib, ularning maktab ta’limiga tayyorgarligi hamda kelajakdagi ijtimoiy faolligi uchun mustahkam zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni.‘RQ-595, 2019-yil 16-dekabr.

2. O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim sohasiga oid davlat talablari va amaldagi o‘quv-metodik hujjatlari.

3. Vygotsky, L. S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press, 1978.

4. Bruner, J. S. *Child's Talk: Learning to Use Language*. Oxford University Press, 1983.

5. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishga oid pedagogik va metodik qo‘llanmalar.